

**O‘SPIRINLARDA HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHNING FALSAFIY
JIHATDAN O‘RGANILGANLIGI TALQINI**

Ortiqov Sirojiddin Sa’dullayevich

*Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi
Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti erkin tadqiqotchisi*

Annatatsiya: *Maqolada o‘spirinlarda huquqiy ongni rivojlantirishning falsafiy jihatlari o‘rganilgan. Ilmiy manbalar tahliliga ko‘ra huquqiy savodxonlik masalasini shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichida shaxsning taraqqiyot bosqichlariga ko‘ra tadqiq etishga zarurat tug‘ildi. Huquqiy bilimlarni shaxs tomonidan o‘zlashtirishning muhim shartlaridan biri – fanga oid tushunchalarning shakllanganligi va ularning kundalik amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalariga egaligi bilan tavsiflanishidir.*

Kalit so‘zlar: *dialekt, mantiq, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, yoshlar tarbiyasi, mas’ul bo‘lgan ota-onalar, o‘qituvchi-tarbiyachilar, jamoatchilik, barkamol yoshlar, ustuvor vazifalar, tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar.*

**РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО ОСОЗНАНИЯ У ПОДРОСТКОВ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ С ФИЛОСОФСКОЙ ТОЧКИ
ЗРЕНИЯ**

Аннотация: *В статье рассматриваются философские аспекты развития правосознания подростков. Согласно анализу научных источников, возникла необходимость исследования вопроса о правовой грамотности на этапе онтогенетического развития человека в соответствии с этапами развития личности. Одним из важных условий усвоения человеком юридических знаний является формирование понятий, связанных с наукой, и их описание путем обладания навыками применения их в повседневной практике.*

Ключевые слова: *дialekt, логика, правосознание, правовая культура, правовая грамотность, воспитание молодежи, ответственные родители, педагоги-воспитатели, общество, компетентная молодежь, приоритетные задачи, проблемы, возникающие в образовании.*

**DEVELOPING LEGAL AWARENESS IN TEENAGERS
INTERPRETATION OF STUDY FROM A PHILOSOPHICAL POINT OF VIEW**

Abstract: *The article examines the philosophical aspects of the development of legal consciousness in adolescents. According to the analysis of scientific sources, it became necessary to research the issue of legal literacy at the stage of ontogenetic development of a person according to the stages of development of a person. One of the important conditions for*

the assimilation of legal knowledge by a person is the formation of concepts related to science and their description by having the skills to apply them in everyday practice.

Key words: *dialect, logic, legal consciousness, legal culture, legal literacy, youth education, responsible parents, teachers-educators, society, competent youth, priority tasks, problems arising in education.*

Jahon ijtimoiy taraqqiyotidagi tub o'zgarishlar jarayoni bugungi kunda aholi, ayniqsa yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Huquqiy bilimlarni shaxs tomonidan o'zlashtirishning muhim shartlaridan biri – fanga oid tushunchalarning shakllanganligi va ularning kundalik amaliyotda qo'llash ko'nikmalariga egaligi bilan tavsiflanishidir. Ta'lim subyektlariga huquqiy tushunchalarning shakllanishini psixologik-pedagogik jabhadan yoritish barobarida uning falsafiy ahamiyati nimadan iborat ekanligini tahlil qilish maqsadga muvofiq. Masalani yoritishda tushunchaga fanlar tizimida berilgan tahlillar va talqinlarga muvofiq baholash muhim ahamiyatga ega. Bu esa bizni subyektlarda huquqiy tushunchalarni tarkib toptirishning falsafiy jihatlarini yoritishga zarurat tug'dirdi. Shuningdek, huquqiy tushunchalar shakllanishining falsafiy talqini muammoning metodologik asoslarini o'zida qamrab oladi.

Hozirgi davrda subyektlarning huquqni bilishlari murakkab o'zgarishlar sharoitida amalga oshirilayotganligi sababli ularni huquqiy tushunchalarni o'zlashtirish jarayoni aniq hamda ilmiy asoslangan metodologik yondashuvni taqozo etadi.

Agar tushuncha subyektning voqyea-hodisa va predmetlar dunyosini bilish muhim shart sifatida qarashdan iborat umumiy tasavvurga binoan tahlil etilsa, uning falsafiy talqiniga ko'ra ta'riflash lozim. Tushuncha fanlarning xususiyatidan kelib chiqqan holda tahlil qilinsa-da, lekin unda uning umumiy mohiyatini quyidagicha izohlash mumkin: olimlar tomonidan tushunchalarni aniqlashdagi yagona birlik munosabat tushunchaning bilimlar muhim komponenti ekanligi haqida mulohazasining paydo bo'lganligidadir. Tushunchaga bilish, mantiq, psixologiya, pedagogika bilan bog'liq har bir fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda yondashiladi. Dialektik mantiq tushunchaga tafakkurning muhim shakli sifatida qaraydi. Formal mantiqda tushuncha tushunchalarni mantiqiy hosil qilishning muhim sharti, mazmuni yoritish usuli, tushunchaning ma'nosini bilish vositasi sifatida qaraladi. Psixologlar tushunchani predmet va hodisaning xususiyat hamda xossalarni umumlashtiruvchi bilim tarzida mulohaza yuritishadi. Pedagoglar esa tushunchaga ma'lum terminologik tuzilma ko'rinishidagi voqyea va narsalarning mavjudligini aks ettiruvchi ilmiy bilishning shakli sifatida talqin qiladilar. Turli mutaxassislarining tushuncha to'g'risidagi qarashlarini umumlashtiradigan bo'lsak, "tushuncha" - bilimning komponenti, mantiqiy bilish kategoriyasi sifatida interpretasiyadir.

Tushuncha mantiqiy, funksional mohiyatini tushunishda bir qator ilmiy lugʻatlarida keltirilgan izohlarni inobatga olish maqsadga muvofiq.

Tushuncha – predmet yoki hodisalarning muhim xususiyatlari, bogʻlanishlari yoki tizimlarning tafakkurda aks etishi; predmetlarni bogʻlab turuvchi bir qator maʼlum umumiy va ularga xos boʻlgan belgilariga koʻra fikr yoki fikrlar tizimi, predmetlarni umumlashtiruvchi va ajratib turuvchi fikr yoki fikrlar tizimini aks ettiradi. Tushuncha kategoriyaning idrokda tatbiq etish natijasida mavjud. Bu yerda tushuncha mavhumligi idrokning konkretligiga zid turadi. Shuningdek, tushuncha soʻzga qarama-qarshi turib, tushunchaning belgisini ifodalaydi.

Falsafa tarixida ham tushuncha materialistik va idealistik yoʻnalishda talqin etilgan. Materialistlar tushunchaning oʻz maʼnosiga koʻra obyektiv mavjud, idealistlar esa spontan vujudga keluvchi fikriy mavjudlik deb talqin etadilar. Masalan, faylasuf G.Gegel tushuncha birlamchi, predmetlar, tabiat ularning rangsiz nusxasidir, deb izohlaydi.

Tushuncha – aniq mazmunga nisbatan va qiyosiy jihatdan aniq belgilangan hajmi aks ettiruvchi umumiy nomdir. Tushuncha, masalan, “kimyoviy element”, “qonun”, “tortishish kuchi”, “astronomiya”, “poeziya” tarzda mavjud. Nomlanishlar mavzulari oʻrtasidagi farqli chegarani tushuncha deb atash mumkin. “Tushuncha” nomlanishi mazmunan talqin qilganida yagona fikr mavjud emas. Masalan, bir holatda tushuncha deganda yagona holatni ifodalash tushunilsa, boshqa bir holatda esa u voqeya-hodisa va predmetlarni aks ettiruvchi umumiy nom tushuniladi.

Tushuncha atamasi anʼanaviy mantiqda koʻp qoʻllanilib, fikrning uch umumiy mazmuni ajratib koʻrsatiladi, tushuncha, yaʼni hukm va xulosa chiqarish.

Tushuncha tushunchalardan iborat boʻlgan, hukm va xulosa chiqarishga teskari boʻlgan tafakkurning mantiqiy shakllaridan biridir. Zigvart boʻyicha tushuncha, oʻzida doimiylik, mutlaqo aniqlik, umum eʼtirof etganlik, tilda bir xillikning ifodalashini tashkil etuvchi tasavvurda mavjud. Mantiqdagi tushunchadan kundalik turmushda ishlatadigan tushunchalarimiz ayni damda keskin farqlanadi.

Agar tushuncha borasidagi tarixiy maʼlumotlar manbaiga eʼtibor qaratiladigan boʻlsa, uni falsafiy ilmlar rivojlanishining tarixiy bosqichlarida kuzatish mumkin boʻladi. Bizga maʼlumki, tushuncha har bir fan kabi mantiq ilmida ham oʻzini shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. Mantiqqa oid dastlabki anʼanalar Qadimgi Sharq mamlakatlarida, xususan, Hindiston, Xitoyda vujudga keldi. Ularning shakllanishiga notiqlik sanʼati, matematika ilmining rivojlanishi va shu kabilar katta taʼsir koʻrsatdi. Shuni aytish kerakki, qadimgi dunyoda Aristotelgacha boʻlgan davrda mantiq falsafa tarkibida mavjud boʻlgan, mustaqil fan sifatida shakllanmagan. Qadimgi Hindistonda mantiq ilmining rivojlanishi uch davrni oʻz ichiga oladi: 1) ilk budda mantigʻi (er. av. VI-V asrlari); 2) nyaya, vaysheshika maktablarining mantiqiy taʼlimoti (er. III-V asrlari); 3) budda mantigʻining rivojlangan davri (er. VI-VIII asrlari).

Platon (er. av. 427-347) ustoz Sokratning, umumiy tushunchalar buyumlarning mohiyatini ifodalaydi, degan fikrini davom ettiradi. U umumiy tushunchalarni buyumlardan va insonlardan ajralgan mutlaq g'oyalar sifatida talqin qiladi, ularni birlamchi deb biladi. U hukmni tafakkurning asosiy elementi deb hisoblaydi. Hukm ega va kesimning birligidan iborat bo'lib, tasdiq yoki inkor ma'noni bildiradi. Agar hukmda birlashishi mumkin bo'lmagan tushunchalar birlashtirilsa, u xato bo'ladi. Platon hukmlarni tashkil etuvchi tushunchalarni piramida shaklida tasvirlaydi.

Aristotel asarlarida tafakkurning ayniyat va yetarli asos qonunlari maxsus tarzda ko'rib chiqilmagan. Lekin mutafakkir asarlarining tahlili ularda bu qonunlarga xos talablarning bayon qilinganligini ko'rsatadi. Aristotelning mantiqiy ta'limotida xulosa chiqarish yetakchi o'rinni egallaydi. U tafakkur shakllari bo'lgan tushuncha va hukmni xulosa chiqarishning tarkibiy qismlari sifatida tahlil qiladi. Aristotel tushunchalarni hukmning tarkibiy qismlari sifatida tahlil qiladi, umumiy va yakka tushunchalarning munosabatiga alohida e'tibor beradi. Yakka tushunchalar birinchi mohiyat bo'lib, mazmunan boydir. Umumiy tushunchalar ikkinchi mohiyatni ifodalaydi va ular mazmunan boy emas. Umumiylik yakka buyumlarning asosini tashkil etadi [12].

Epikur (er. av. 341-270) falsafada birinchi o'ringa bilish nazariyasi va mantiqni qo'ygan, ikkinchi o'rinda – fizika, uchinchi o'rinda – axloq bo'lgan. U tug'ma g'oyalar yo'q, bilimlarimizning manbai – sezgilardir, sezgilarimiz yolg'on ma'lumot bermaydi, faqat xulosa chiqarishdagina inson xatoga yo'l qo'yishi mumkin, deb ta'kidlaydi. Epikur xulosa chiqarishda ko'proq analogiya va induksiyaga ahamiyat bergan [12].

Tushuncha muammosini o'rganilganligining falsafiy ildizlari buyuk allomalarimizning asarlarida ham juda ko'p uchraydi. Ular asarlarining mantiq ilmiga bog'liq ulushlarini keltirib o'tamiz.

IX-XII asrlarda mantiq masalalari bilan astoydil shug'ullangan O'rta Osiyo mutafakkirlaridan Forobiy, Ibn Sino, Abu Abdulloh al-Xorazmiylarni ko'rsatish mumkin.

Forobiyning mantiq sohasidagi ishlarining davomchilaridan yana biri, turli ilm sohalariga oid qator asarlar yaratgan, o'z davrining dunyoga mashhur qomusiy olimi Abu Ali ibn Sino (980-1037)dir. Ibn Sinoning mantiq ilmida tafakkur shakllari bo'lgan tushuncha, hukm, xulosa chiqarish, ularning tuzilishi, turlari, shuningdek, isbotlash masalalari keng va har tomonlama tahlil etiladi [12].

U tushunchalarni yakka va umumiy tiplarga ajratadi. Mutafakkirning ta'kidlashicha, mantiq fani umumiy tushunchalar bilan shug'ullanadi. U ham, Aristotel kabi, mavjud borliqning eng umumiy holatlarini ifodalovchi o'nta umumiy kategoriyalarni mantiq fanini o'rganish doirasiga kiritadi. Tushunchaning asosiy vazifasi hukm va xulosa chikarishni tashkil etish, ularga asos bo'lishdir, deb ta'kidlaydi. U tushunchalarni ta'riflash va bo'lish kabi mantiqiy usullarga ham batafsil to'xtab o'tadi [12].

Mantiq ilmining keyingi davrlardagi rivoji Baxmanyor (1065 y.), Ibn Rushd (1126-1198), Nasriddin Tusiy, Faxriddin Roziy, Qazviniy, Shamsiddin Samarqandiy, Taftazoniy (1322-1390), Mirsharif Jurjoniy (1340-1413) va boshqalarning nomi bilan bog'liq.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, tushuncha inson bilimlarining muhim bir shakli sifatida falsafiy ta'limotlar tarixida muhim o'ringa ega. Tushunchaning falsafiy talqinida uning bugungi kungacha bo'lgan umumiy izohlar keltirilgan deyishimiz mumkin. Tarixiy materiallarda tushuncha falsafiy talqinga ega bo'lsa-da, lekin uning umumiy ta'rifi fan taraqqiyotining hozirgi bosqichiga qadar yangidan yangi talqin etilib kelinmoqda.

O'spirinlarda huquqiy tushunchalarni shakllanishning falsafiy talqini huquqshunoslik sohasiga oid tushunchalarning metodologik tuzilmasini aniqlashishga yo'naltirilgandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni, 2008 yil.
3. Filosofiya: Ensiklopedicheskiy slovar / Pod red. A. A. Ivina. — M.: Gardariki, 2004. -640 s.
4. G'oziyev E.G'., Jabborov A.M. Faoliyat va xulq-atvor motivasiyasi. T.: 2003, -124 b.
5. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O'quv qo'llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
6. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.
7. Safarovich Q. O. et al. O'quvchilar xulq-atvori profilaktikasida maqsadga yo'naltirilgan tarbiyaviy ta'sir modeli //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 382-386.
8. Safarovich Q. O. et al. Tarbiyasi qiyin o'quvchilarning xulq-atvori bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.
9. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – S. 454-462.
10. Safarovich Q.O., Jumaboyevich S.O., Maxmaisoyevich S.A. Uzluksiz ta'lim tizimida pedagog-psixologlarning innovasion kompetentligini takomillashtirish //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical Journal. – 2022. – S. 821-825.

11. Safarovich Q. O. et al. Maktab yoshidagi o'quvchilarni ma'naviy shakllanishida psixologlarning o'rni //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – T. 2. – №. 15. – S. 156-161.

Internet saytlari

12. http://fikir.uz/posts/Fikr_psixologiya.

13. <http://lex.uz/pages/getpage.aspx>.